

О.А. Позіховський, В.О. Самолюк

ЕНЕОЛІТИЧНИЙ КРЕМАЦІЙНИЙ МОГИЛЬНИК В ОКОЛИЦЯХ ОСТРОГА НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ

Публікація матеріалів унікального могильника енеолітичного часу.

Пам'ятку виявлено навесні 2006 р. учнем місцевої школи й досліджено авторами. Вона розташована на південно-західній околиці м. Острого в урочищі Земан — на мисоподібному плато високої, дуже розчленованої яружно-балковою ерозією лесової рівнини. Плато з півночі й заходу обмежено глибокими ярами, зі сходу — широкою заплавою р. Вілія. З географічного погляду плато входить до складу Мізоцького кряжа Волинської височини і межує зі сходу з Малим Поліссям (рис. 1, а). Могильник займає ділянку на початку північно-західного схилу плато.

На дослідженій площі в 920 м² розкрито 18 енеолітичних об'єктів, а також кам'яну гробницю і поховання тварин культури кулястих амфор. Енеолітичні об'єкти (поховання або рештки поховань), за винятком пох. 18, належать до «без'ямних» (рис. 1, б). Стратиграфія у межах могильника така: гумусний шар — 0,2—0,35 м, підґрунтя — 0,35—0,5 м, перехідні шари (А і В) відповідно 0,5—0,75 і 0,75—1,0—1,2 м (рис. 1, в). Материк — лесоподібний суглинок. Усі об'єкти знайдено на межі гумусного шару та підґрунтя, тобто на глибині 0,2—0,5 м, що, на нашу думку, є давньою поверхнею, на якій і здійснено поховання.

Об'єкт 3. Поховання повністю зруйновано глибокою оранкою. Фрагменти кераміки та кремeneві виробу було розсіяно на площі близько 2 м². Серед них виявлено кілька дуже дрібних перепалених кісточок. Усього вдалося реставрувати 7 посудин.

1. Горщик із високо розташованими слабо профільованими плічками і низькою циліндричною шийкою, край вінець заокруглений, перехід стінок у плоске дно різкий. Оздоблений по краю вінець і на плічках нігтьовими вдавненнями, а під переламом — пластичним колом (рис. 2, 1).

2. Ваза зі слабопрофільованими плічками й увігнутою шийкою, край вінець заокруглений, трохи потоншений до середини. Плоске дно різко виокремлене (рис. 2, 2).

3. Ваза видовжених пропорцій із високо розташованими слабопрофільованими плічками, шийка увігнута. Край вінець заокруглений, дно різко виокремлене (рис. 2, 4).

4. Кубок із низько розміщеним тулубом кулястої форми, високою увігнутою шийкою та потоншеним краєм вінець. Дно плоске, різко виокремлене. Орнаментований коричневою фарбою. На шийці орнамент розбито на два сектори і складається зі смуг вертикальних, горизонтальних, косих і дугастих ліній. Тулуб майже до дна прикрашено горизонтальними лініями (рис. 2, 3).

5. Кубок із кулястим низько розміщеним тулубом і високою увігнутою шийкою. Плоске, трохи увігнуте дно різко виокремлене, край вінець потоншений, заокруглений. Денце по краю і над ним прикрашено дрібними наколами (рис. 2, 5).

6. Нижня частина посудини (вази?) з високо розташованими і гостро профільованими плічками й увігнутою шийкою. Дно плоске, виокремлене уступом. На ребрі — рядочок вдавнень трикутним штампом (рис. 2, 6).

7. Посудинка для фарби напівсферичної форми із загнутими під кутом вінцями. Їх край потоншений і заокруглений. У верхній частині прикріплено стилізовану голівку бичка (рис. 2, 7).

8. Ніж, виготовлений на правильній трапецієподібній у перетині пластині. Леза сформовано навскісно-струменистою ретушшю. Поверхня слабопатинована (рис. 2, 8).

9. Трапецієподібна в перетині пластинка, покрита слабкою патиною (рис. 2, 9).

Об'єкт 4. Поховання складалося із трьох посудин, на захід від яких виявлено кальциновані кісточочки (рис. 3, а).

1. Ваза з високо піднятими профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений, потоншений із внутрішнього боку. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 4, 1).

2. Ваза з високо піднятими м'яко профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець відігнуті. Різко виокремлене дно трохи увігнуте (рис. 4, 2).

3. Кубок із низько опущеним кулястим тулубом й увігнутою шийкою. Вінця з внутрішнього боку потоншені, заокруглені, увігнуте дно різко виокремлене. Орнаментований коричневою та білою фарбами у вигляді вертикальних, горизонтальних і навскісних ліній (рис. 4, 3).

Об'єкт 5а. Поховання складалося із трьох посудин. Кальциновані кістки відсутні.

1. Нижня частина кубка з низько опущеним кулястим тулубом і прямою циліндричною шийкою. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 4, 4).

2. Нижня частина вази з опуклими стінками. Трохи увігнуте дно різко виокремлене (рис. 4, 5).

3. Кубок мініатюрний із низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінця потоншений із внутрішнього боку, заокруглений. Дно увігнуте, різко виокремле-

не. Темно-коричневий розпис із вертикальних, горизонтальних і дугастих ліній виконано по вишневому ангобу (рис. 4, 6).

Об'єкт 5б. Поховання було розміщено на відстані близько 1 м на північний схід від об'єкта № 5а і складалося із розвалу кубка та фрагмента перепаленої трапецієподібної пластини.

Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінця потоншений із внутрішнього боку, заокруглений. Дно плоске, виокремлене ледь помітним уступом. Розпис темно-коричневою фарбою у вигляді вертикальних і горизонтальних ліній виконано по вишневому ангобу (рис. 4, 7).

Об'єкт 5с. Дуже поруйноване поховання, представлене розвалами кількох посудин.

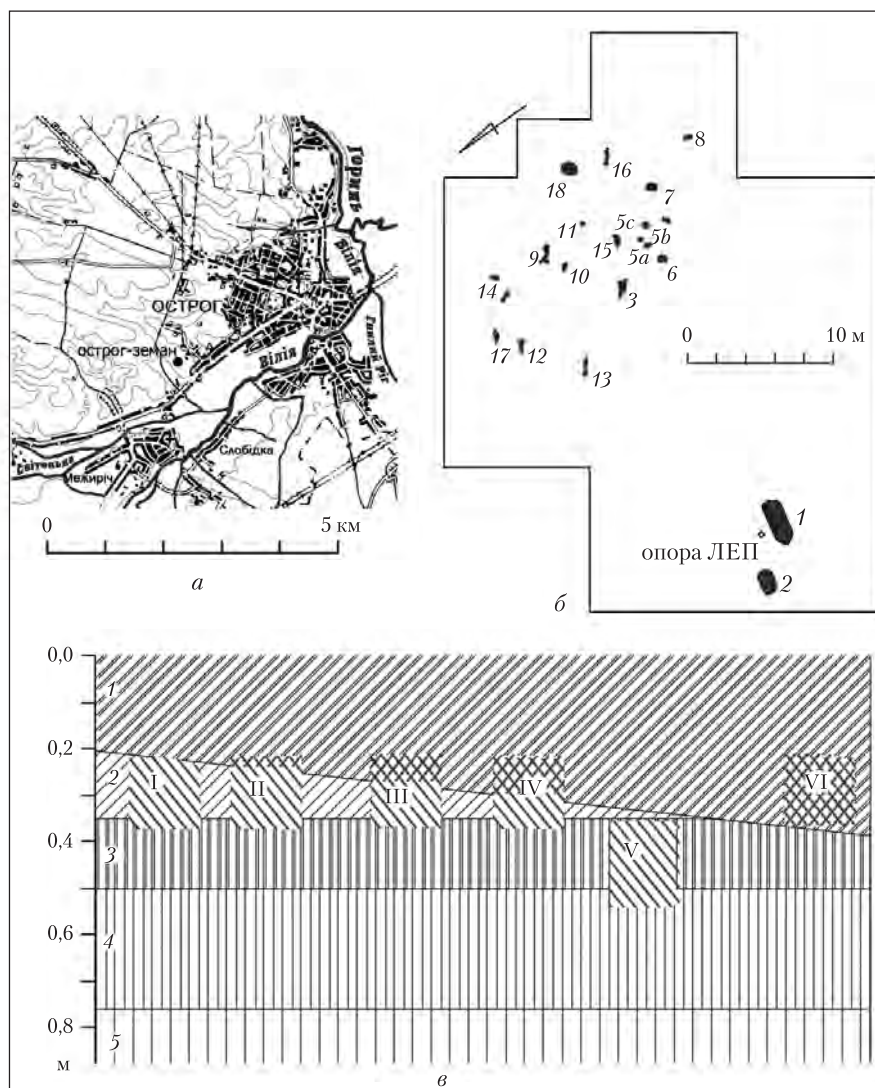


Рис. 1. Могильник Острого-Земан: а — локалізація могильника; б — план розкопу (1 — кам'яна гробниця, 2 — тваринне поховання, 3—18 — кремації та скупчення посуду); в — зведена стратиграфічна колонка могильника (1 — орний шар, 2 — гумусний шар сіро-чорного кольору, 3 — шар підгрунтя темного сіро-коричневого кольору із жовтуватими краплями, гумусований суглинок, 4 — перехідний шар А, сіро-коричнево-жовтий суглинок із численними кротовинами, 5 — перехідний шар В, світло-коричнево-жовтий із прошарками чистого материкового суглинка, I—VI — стратиграфічна позиція поховань; решіткою показано зруйновану частину поховань)

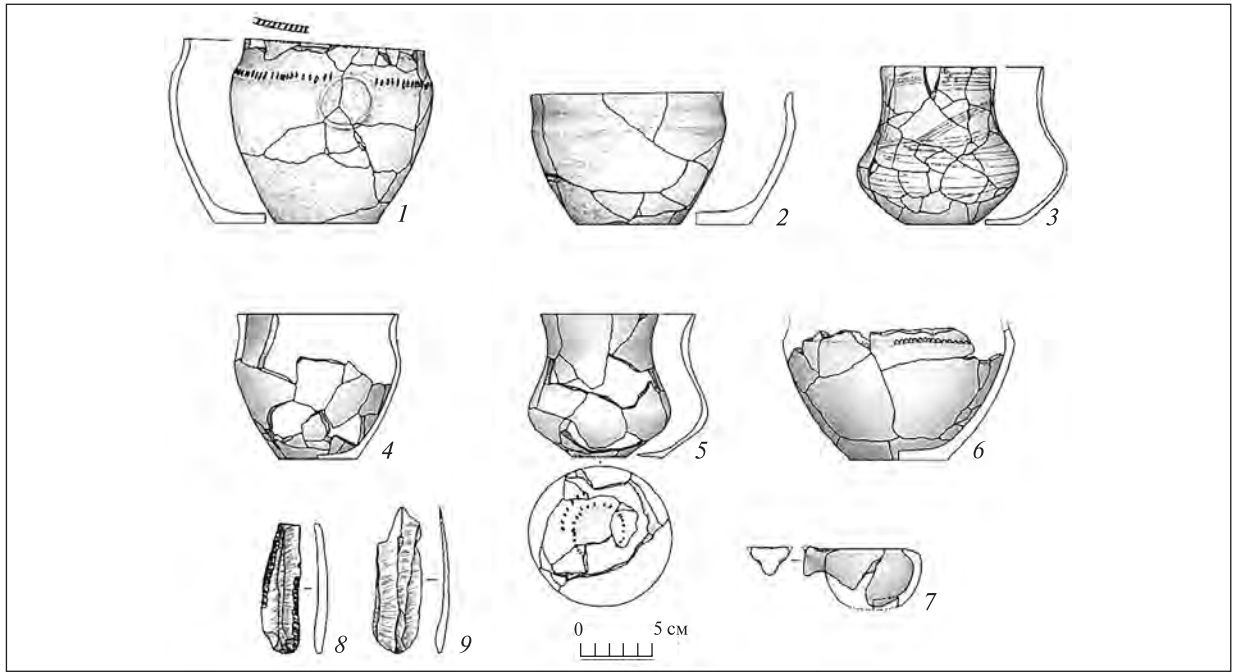


Рис. 2. Острог-Земан. Об'єкт 3. Поховальний інвентар: 1—7 — кераміка, 8, 9 — кремень

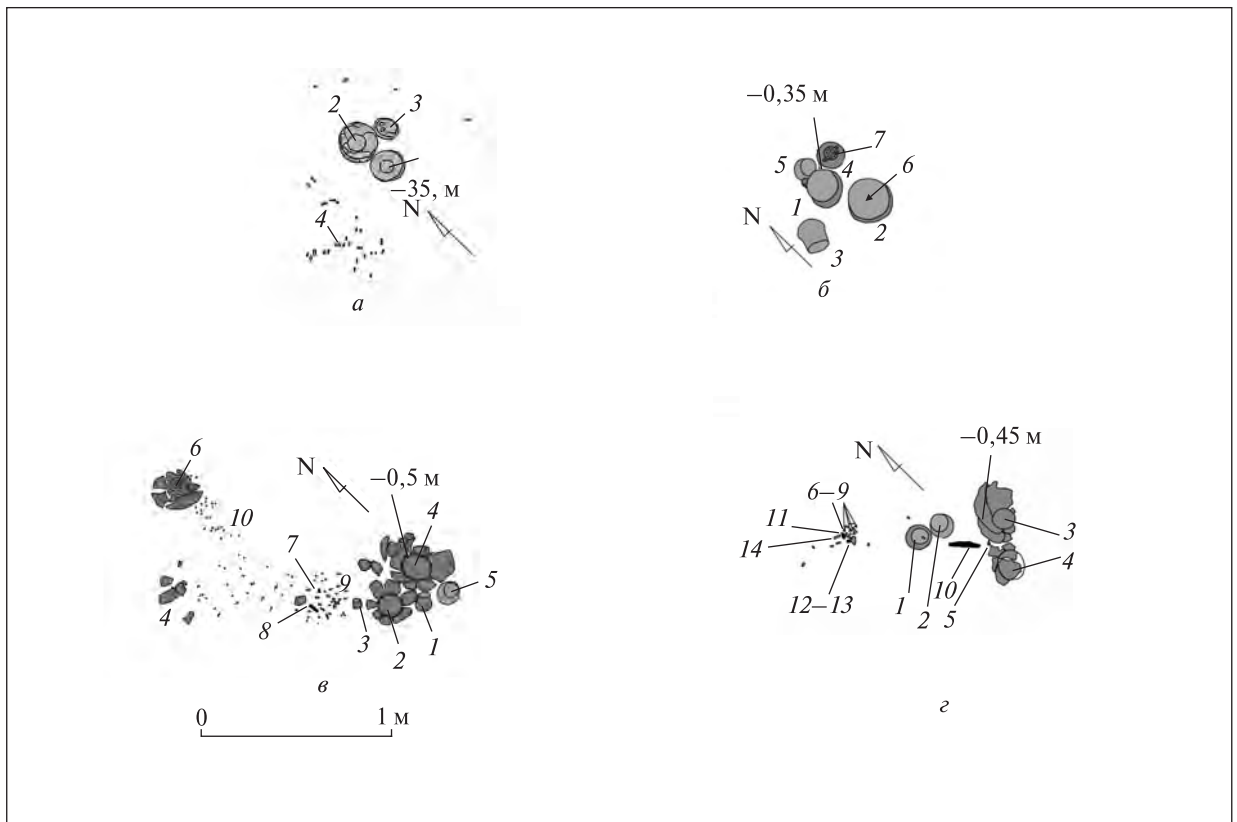


Рис. 3. Острог-Земан. Плани об'єктів: а — об'єкт 4 (1—3 — кераміка, 4 — кальциновані кістки); б — об'єкт 6 (1—5 — кераміка, 6 — кремень, 7 — вохра); в — об'єкт 9 (1—6 — кераміка, 7, 8 — кремень, 9 — кальциновані кістки, 10 — вохра); г — об'єкт 12 (1—4 — кераміка, 5—13 — кремень, 14 — кальциновані кістки)

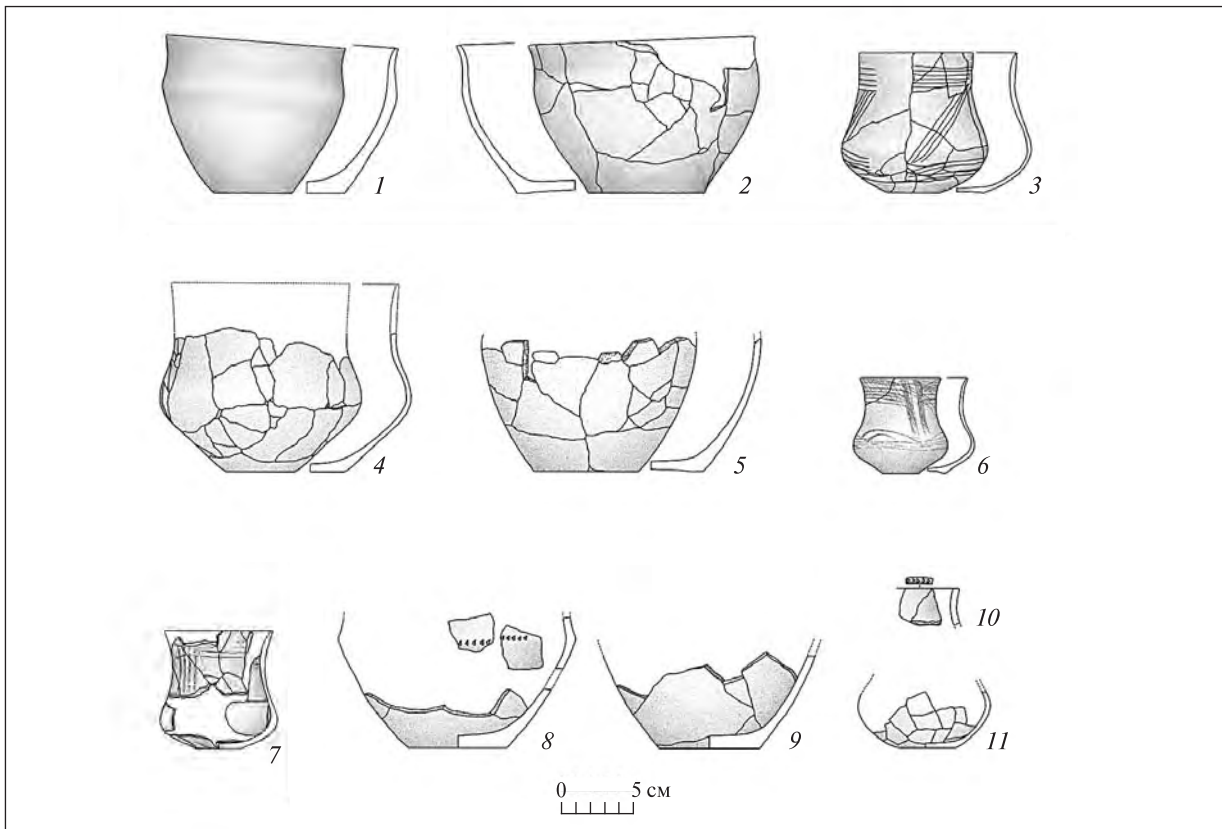


Рис. 4. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1—3 — об'єкт 4; 4—6 — об'єкт 5а; 7 — об'єкт 5б; 8—11 — об'єкт 5с

1. Миска (?) з прямими стінками і високо (?) розміщеними гостро профільованими плічками. Дно плоске, різко виокремлене. На ребрі — горизонтальний ряд трикутників, виконаних штампом (рис. 4, 8).

2. Нижня частина вази (?) конічної форми. Стінки трохи випуклі, дно плоске, різко виокремлене (рис. 4, 9).

3. Нижня частина кубка з низько розміщеним кулястим тулубом і плоским дном (рис. 4, 11).

4. Фрагмент орнаментованого вінчика від посудини з увігнутою шийкою та трохи скошеним назовні краєм вінця. По краю нанесено ряд підтрикутних відбитків штампу (рис. 4, 10).

Об'єкт 6. Поховання складалося з 5 посудин і кременевого вістря стріли. Рештки кераміки відсутні (див. рис. 3, б; фото 1, вклейка).

1. Ваза з високо розташованими, м'яко профільованими плічками, увігнутою шийкою та дугастою овальною у перетині ручкою (рис. 5, 1). Дно на низенькому кільцевому піддоні, виокремлене зовні ледь помітним уступом.

2. Ваза струнких пропорцій із конічним, трохи випуклим тулубом, високими, м'яко профільованими плічками та увігнутою лійчасто розхиленою шийкою. Край вінця навскіс зрізано назовні. Дно плоске, різко виокремлене. На поверхні сліди вохра (рис. 5, 2).

3. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом і високою, трохи увігнутою шийкою. Край вінця потоншений з обох боків, заокруглений. Дно трохи увігнуте, різко виокремлене. Розпис коричневою та білою фарбами нанесено у вигляді вертикальних, горизонтальних і навскісних ліній (рис. 5, 3).

4. Посудина для фарби сплющено-кулястої форми з нахиленими до середини вінцями з заокругленими краями. Біля краю вінця наліплено два напівсферичних виступи. Плоске дно різко виокремлене. У середині посудини — червона вохра (рис. 5, 4).

5. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом і високою, трохи увігнутою шийкою. Край вінця із зовнішнього боку трохи потоншений, заокруглений. Плоске дно різко виокремлене (рис. 5, 5).

6. Вістря стріли трикутної форми. Поверхню з обох боків сформовано суцільно дрібними фасетками, додатково по краях нанесено навскісно-струменисту ретуш. Кремій перепалений (рис. 5, 6).

Об'єкт 7. Дуже поруйноване оранкою поховання, представлене розвалами двох посудин.

1. Нижня частина кубка з кулястим, низько розміщеним тулубом і слабовиділеним опуклим дном (рис. 5, 7).

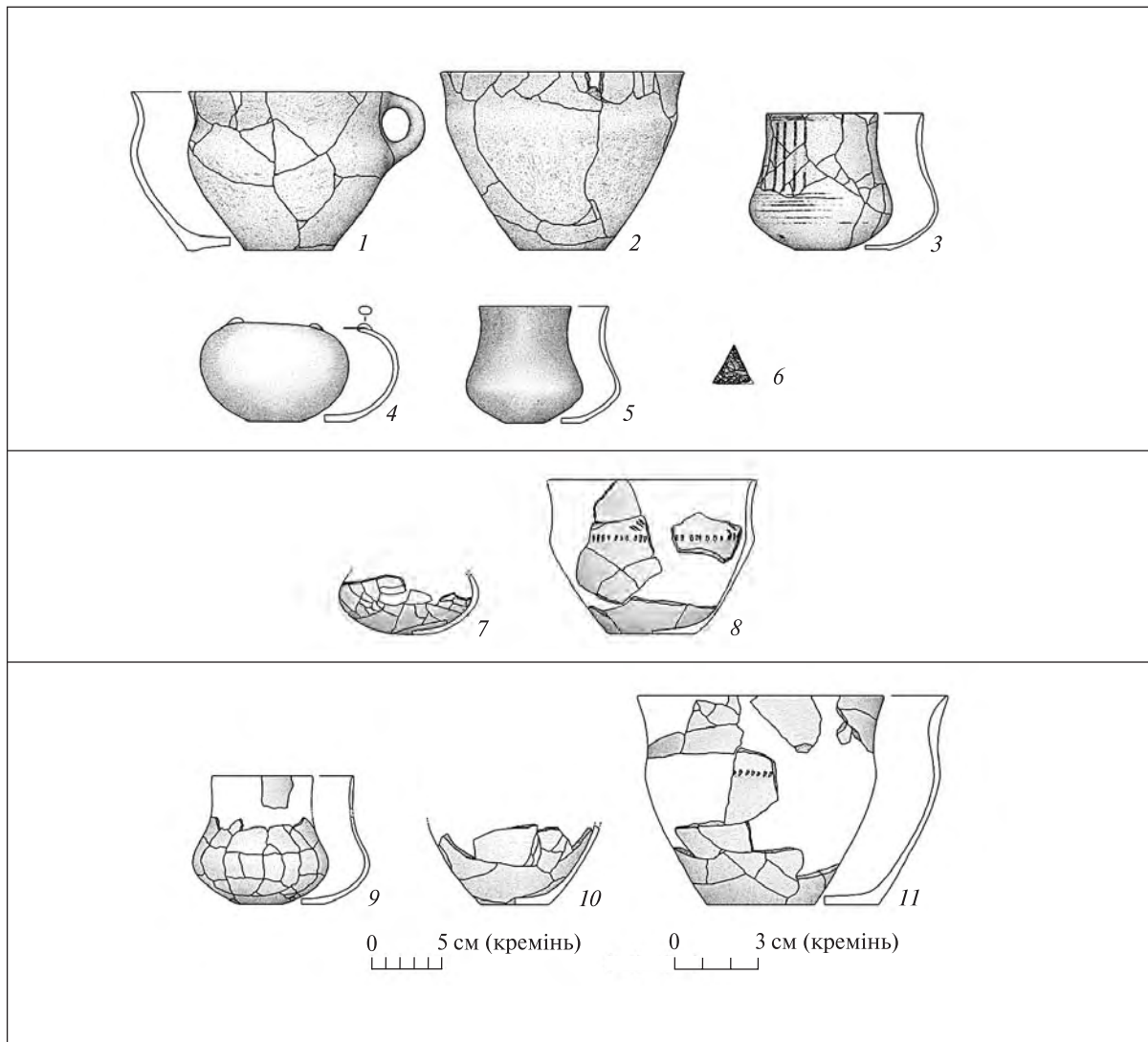


Рис. 5. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1–6 — об'єкт 6; 7, 8 — об'єкт 7; 9–11 — об'єкт 8; 1–5, 7–11 — кераміка, 6 — кремій

2. Миска з конічним тулубом і високо розташованими дуже профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений. Дно плоске, різко виокремлене. На ребрі нанесено ряд насічок, над якими розміщено нігтьові вдавнення у вигляді півдуг (рис. 5, 8).

Об'єкт 8. Поховання складалося з трьох частково знищених оранкою посудин.

1. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох боків, заокруглений. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 5, 9).

2. Нижня частина посудини (вази) із ледь випуклими стінками і плоским, різко виокремленим дном (рис. 5, 10).

3. Ваза струнких пропорцій із прямими високими, м'яко профільованими стінками й увігнутою лійчастою шийкою. Край вінець потоншений, заокруглений. Дно плоске, різко виокрем-

лене. Плічка прикрашено рядком підтрикутних навскісних вдавнень (рис. 5, 11).

Об'єкт 9. Дуже поруйноване оранкою через незначну глибину (0,0—0,1 м) поховання. Крім скупчення посуду знайдено кальциновані кістки, фрагменти перепалених кременевих пластин, вістря стріли, кременеву пластину і грудочки вохри з розбитої посудини для фарби (рис. 3, в).

1. Кубок із кулястим, низько розміщеним тулубом й увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох боків, заокруглений. Дно увігнуте (рис. 6, 1).

2. Миска конічної форми з трохи загнутими вінцями, краї яких стоншено з обох боків. По краю вінець симетрично наліплено чотири виступи-«пелюстки». Плоске дно плавно переходить у стінки. Поверхня зі слідами горизонтального загладження (розчосами) (рис. 6, 2).

3. Мініатюрний кубок із біконічним, низько розміщеним тулубом й увігнутою шийкою.

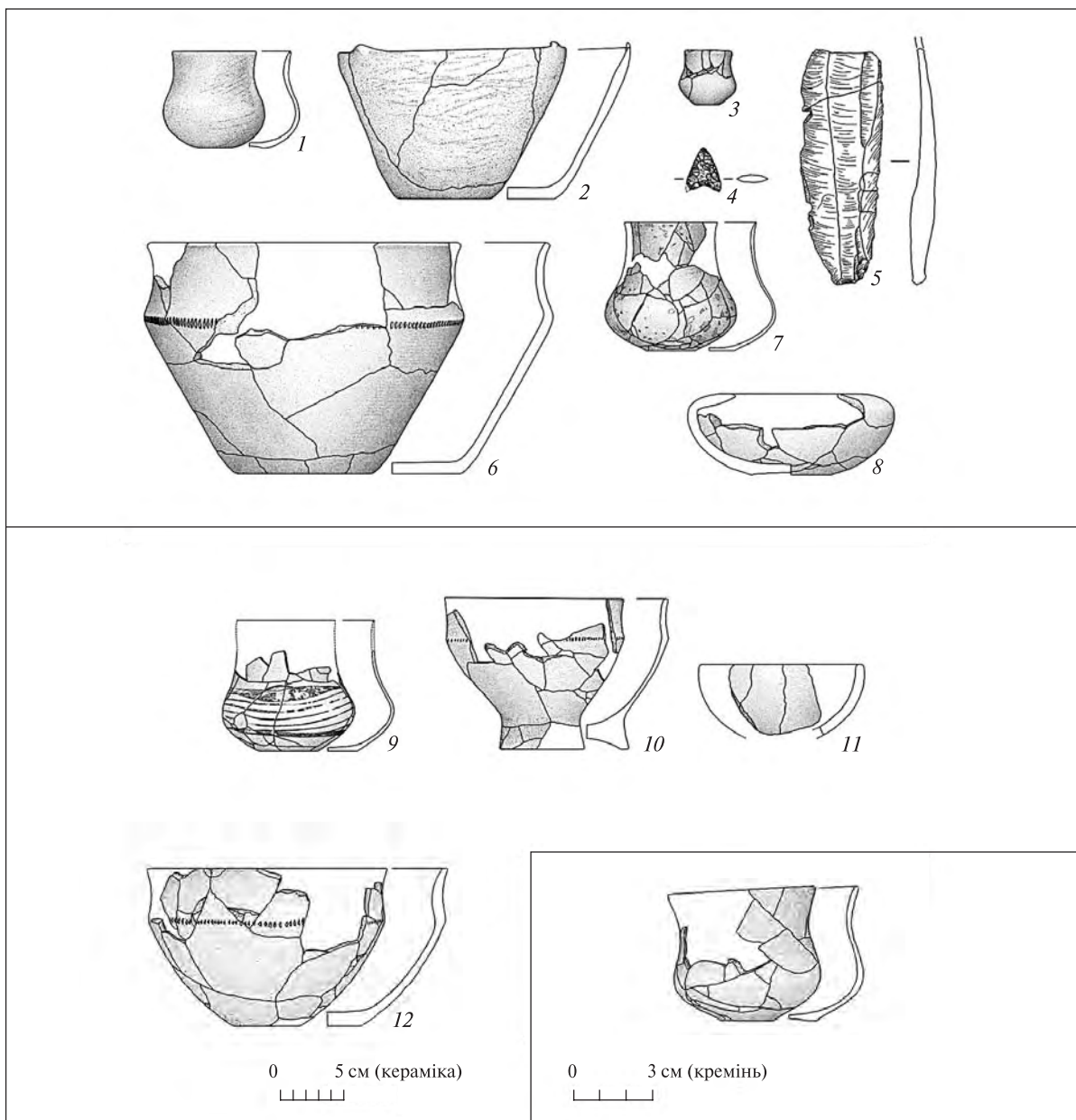


Рис. 6. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1—8 — об'єкт 9, 9—12 — об'єкт 10, 13 — об'єкт 11; 1—3, 6—13 — кераміка, 4—5 — кремій

Край вінець заокруглений. Дно плоске, різко виокремлене. Випал неясний (рис. 6, 3).

4. Ваза з конічним тулубом, високо розміщеними профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець навскіс зрізано назовні. Дно плоске, плавно переходить у стінки. На заокругленому ребрі нанесено горизонтальний ряд нігтьових вдавлень (рис. 6, 6).

5. Кубок із кулястим, низько розміщеним тулубом й увігнутою високою шийкою. Дно плоске, різко виокремлене. Помітні сліди розпису коричневою фарбою (рис. 6, 7).

6. Посудина для фарби сплющено-кулястої форми з різко загнутими вінцями. Край вінець потоншений з обох боків, заокруглений. Дно — імітація кільцевого піддона (рис. 6, 8).

7. Трикутне вістря стріли з увігнутою основою, лінзоподібне в перетині. Поверхню сформовано безсистемними фасетками, по краю додатково — навскісно-струменистою та лускоподібною ретушшю. Вкрите білою патиною (рис. 6, 4).

8. Пластина правильна, трапецієподібна в перетині, покрита патиною (рис. 6, 5).

9. Фрагменти перепалених трапецієподібних у перетині пластин.

Об'єкт 10. Поховання складалося з розвалів чотирьох посудин і уламка вістря стріли.

1. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом і високою увігнутою шийкою. Дно плоске, виокремлене. Частково зберігся розпис бордово-коричневою фарбою у вигляді горизонтальних прямих та хвилястих ліній (рис. 6, 9).

2. Ваза на кільцевому піддоні з ледь випуклими стінками, високо розміщеними, гостро профільованими плічками й трохи увігнутою шийкою. Край вінець ледь заокруглений. На ребрі нанесено ряд вертикальних рисок-наколів (рис. 6, 10).

3. Фрагмент посудини для виготовлення фарби напівкулястої форми з рівно зрізаним краєм вінець. Поверхня горбкувата. Всередині плями вохри (рис. 6, 11).

4. Ваза з ледь випуклими знизу стінками, високо розташованими гостро профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець рівно зрізаний. Дно плоске, різко виокремлене. На ребрі горизонтальний ряд відбитків трикутного штампа (рис. 6, 12).

5. Фрагмент перепаленого вістря стріли трикутної форми з дугастою основою. Поверхню з обох боків покрито дрібними фасетками, край підправлено навскісно-струменистою ретушшю.

Об'єкт 11. Розвал однієї посудини у вигляді кубка з низько розміщеним кулястим тулубом і низькою дуже увігнутою шийкою. Край вінець заокруглений назовні. Дно увігнуте, різко виокремлене (рис. 6, 13).

Об'єкт 12. Поховання виявлено за скупченням посуду й кремeneвої пластини. На північний захід від кераміки знайдено перепалені кістки і кремeneві вироби (рис. 3, 2).

1. Посудина для фарби наближено циліндричної форми з різко загнутими вінцями і плоским дном (рис. 7, 3).

2. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом й увігнутою шийкою. Край вінець потоншений зовні, заокруглений. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 7, 4).

3. Ваза струнких пропорцій із майже прямими знизу стінками, високими, м'яко профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець потоншений до середини, заокруглений. Дно плоске (рис. 7, 2).

4. Ваза струнких пропорцій із майже прямими знизу стінками, високими, м'яко профільованими плічками й увігнутою шийкою. Дно увігнуте (рис. 7, 1).

5. Вістря стріли видовженої трикутної форми з аркоподібною основою. Поверхню з обох боків сформовано суцільно дрібними фасетками, край додатково оброблено лускоподібною ретушшю. Поверхня патинувана (рис. 7, 7).

6. Перепалене вістря стріли видовженої трикутної форми з дугастою основою. Поверхня та край оформлені так само (рис. 7, 8).

7. Перепалене вістря стріли наближено трикутної форми з дуже увігнутою основою. Поверхня та край оформлені так само (рис. 7, 9).

8. Перепалене вістря стріли досить великих розмірів трикутної форми з увігнутою ос-

новою. Поверхня та край оформлені так само (рис. 7, 10).

9. Перепалене вістря стріли трикутної форми з увігнутою основою. Поверхню сформовано суцільно фасетками, край додатково — навскісно-струменистою ретушшю (рис. 7, 11).

10. Пластина реберчаста, сколота з нуклеуса на початкових стадіях зняття сколів, що засвідчують кірка та сколи підправки. Вторинна обробка відсутня (рис. 7, 5).

11. Перепалений прануклеус. Для його виготовлення використано жовно наближено циліндричної форми. На одному з кінців сформовано навскісну ударну площадку (рис. 7, 6).

12. Фрагменти перепалених пластин.

Об'єкт 13. Від дуже поруйнованого поховання залишилися уламки трьох посудин.

1. Кубок із низько розміщеним наближено кулястим тулубом на плоскому дні (рис. 7, 12).

2. Фрагмент вінець, можливо, конічної миски із ледь загнутими вінцями, край яких заокруглений (рис. 7, 13).

3. Фрагмент нижньої частини посудини з ледь випуклими стінками на плоскому (?) дні (рис. 7, 14).

Об'єкт 14. Поховання складалося з двох, на відстані 1 м, скупчень кераміки.

1. Миска конічної форми з прямими стінками. Край вінець потоншений зсередини, заокруглений. Дно плоске (рис. 8, 1).

2. Ваза з ледь випуклими знизу стінками, високо розташованими, м'яко профільованими плічками й увігнутою шийкою. Край вінець потоншений зсередини, заокруглений. Дно плоске. Ребро і край вінець прикрашено рядком дрібних глибоких наколів, шийка — групами «перлин» (рис. 8, 2).

3. Фрагмент нижньої частини кубка з низько опущеним біконічним тулубом. Дно плоске. На дні — штампний орнамент, що утворює навскісний хрест (?) (рис. 8, 3).

4. Миска конічної форми з ледь випуклими стінками. Край вінець рівно зрізаний (рис. 8, 5).

5. Фрагменти миски конічної форми з ледь випуклими знизу стінками, високими різко профільованими плічками й увігнутою шийкою. На ребрі нанесено рядок відбитків трикутного штампа (рис. 8, 6).

6. Фрагмент увігнутого орнаментованого вінчика з рівно зрізаним краєм, прикрашеним довгастими ямками. Поверхня лощена (рис. 8, 4).

Об'єкт 15. Поховання повністю зруйновано оранкою. Уламки кераміки й окремі кальциновані кістки виявлено на поверхні.

1. Кубок із низько розміщеним кулястим тулубом на плоскому дні (рис. 8, 7).

2. Нижня частина посудини з конічними прямими стінками на плоскому дні (рис. 8, 8).

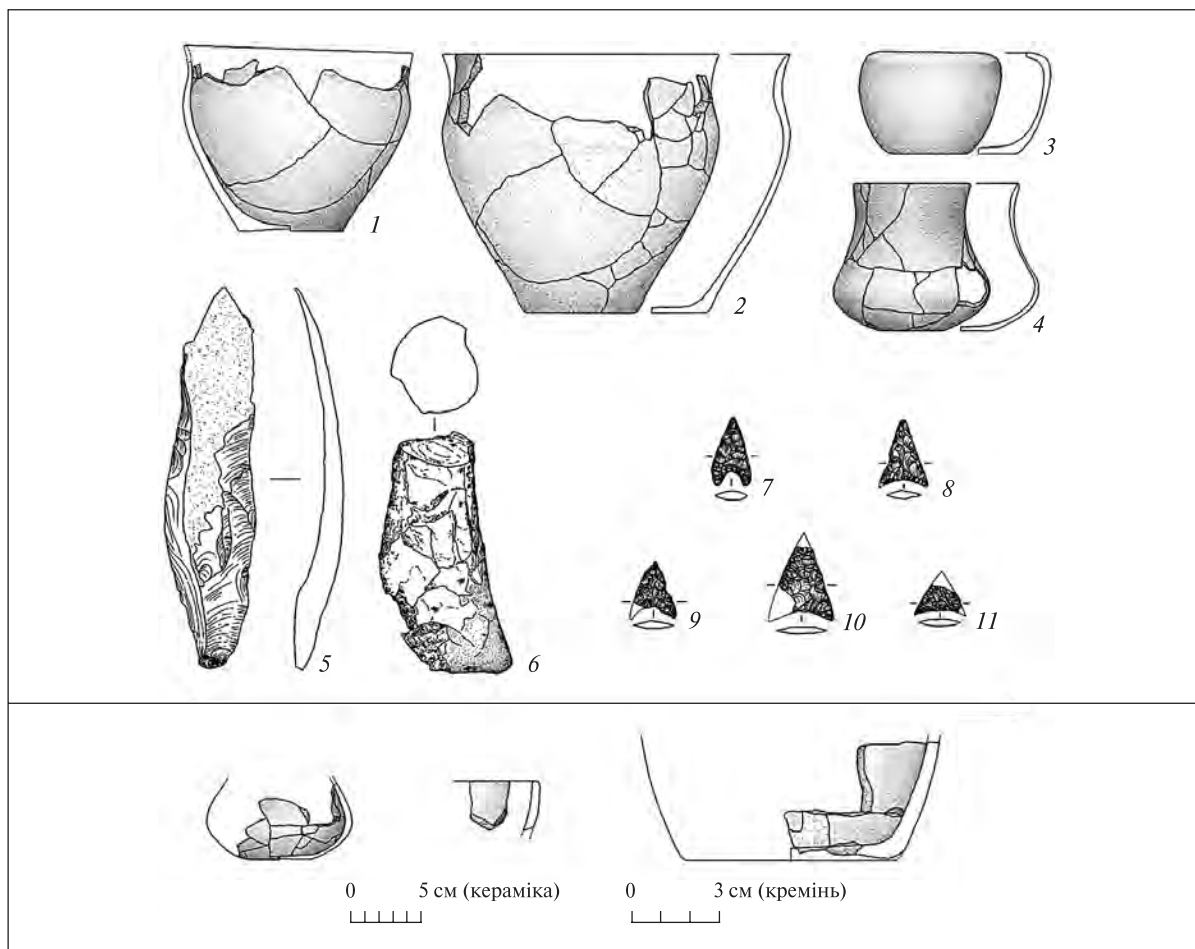


Рис. 7. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1—11 — об'єкт 12; 12—14 — об'єкт 13; 1—4, 12—14 — кераміка, 5—11 — кремій

Об'єкт 16. Повністю зруйноване оранкою поховання. Уламки кераміки виявлено на поверхні.

1. Кубок із низько розміщеним тулубом і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений з обох боків, заокруглений. Дно плоске, виокремлене (рис. 9, 1).

2. Миска конічна, з ледь випуклою нижньою частиною, високими, м'яко профільованими плічками і високою увігнутою шийкою. Край вінець потоншений, навскіс зрізаний назовні. Дно плоске, різко виокремлене. Ребро прикрашено рядочком наколів трикутного штампа, розриви в якому помічено зверху дугами такого самого орнаменту (всього шість), зріз вінець — насічками (рис. 9, 2).

3. Нижня частина посудини (вази?) з випуклими стінками і плоским виокремленим дном (рис. 9, 3).

Об'єкт 17. Поховання складалося з трьох цілих і однієї фрагментованої посудини, а також уламків кальцинованих кісток (фото 2, вклейка).

1. Ваза з високими, м'яко профільованими плічками й увігнутою лійчастою шийкою. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 9, 4).

2. Посудина для фарби біконічної форми. Край вінець заокруглений, дно плоске виокремлене уступом. На плічках наліплено два напівсферичні виступи (рис. 9, 5).

3. Кубок із кулястим тулубом та середньо-високою увігнутою шийкою. Частково зберігся розпис, виконаний білою фарбою у вигляді навскісних ліній, що утворюють трикутники, всередині яких розміщено ромби (рис. 9, 6).

4. Фрагмент трипільського горщика кухонної групи коричневого кольору (втрачено), на зовнішньому боці якого нанесено розчоси. В тісті — домішка дрібного піску.

Об'єкт 18. Єдине ямне поховання виявлено на глибині 0,4—0,7 м. У плані яма мала овальну форму. Стінки — похилі, з уступами, дно плоске. Була заповнена слабогумусованим суглинком. Розміщені компактно за лінією північ—південь кальциновані кістки, перегорілі кременеві пластини, а також вище дна ями виявлено посуд (рис. 10; фото 3, вклейка).

1. Ваза з прямими стінками, високо розташованими, гостро профільованими плічками і лійчастою увігнутою шийкою. Край вінець навскіс зрізано назовні. Дно увігнуте. На ребрі й

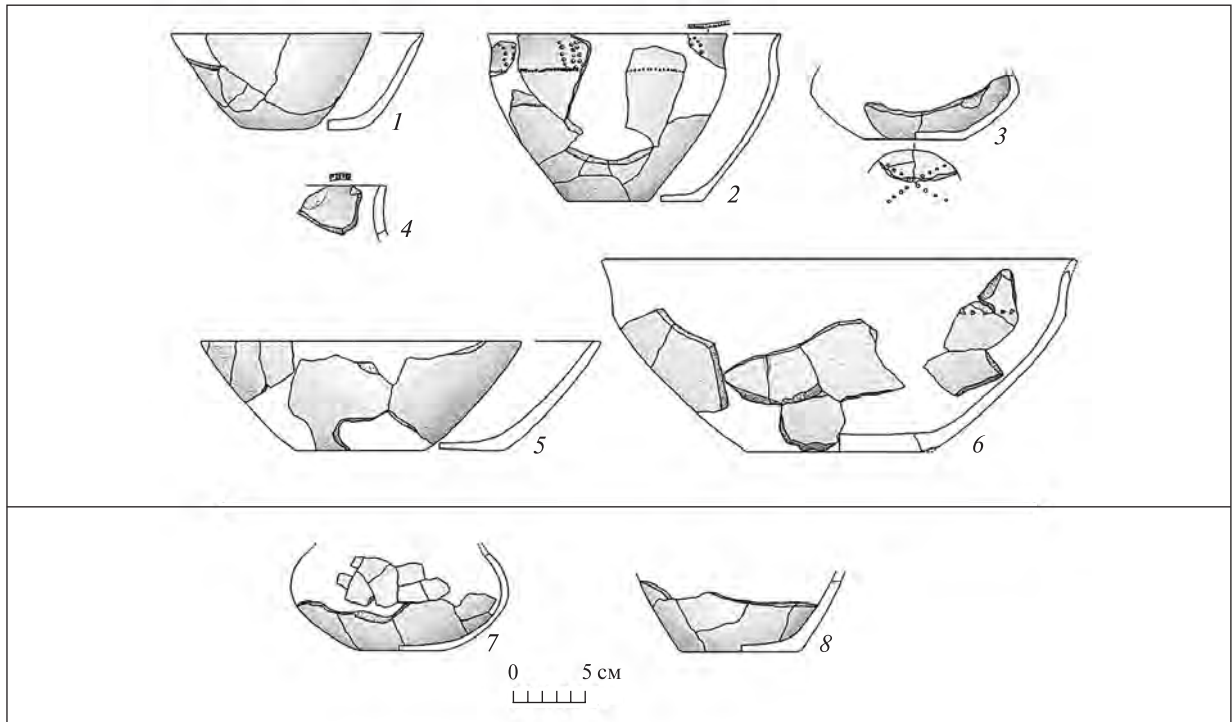


Рис. 8. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1—6 — об'єкт 14; 7,8 — об'єкт 15

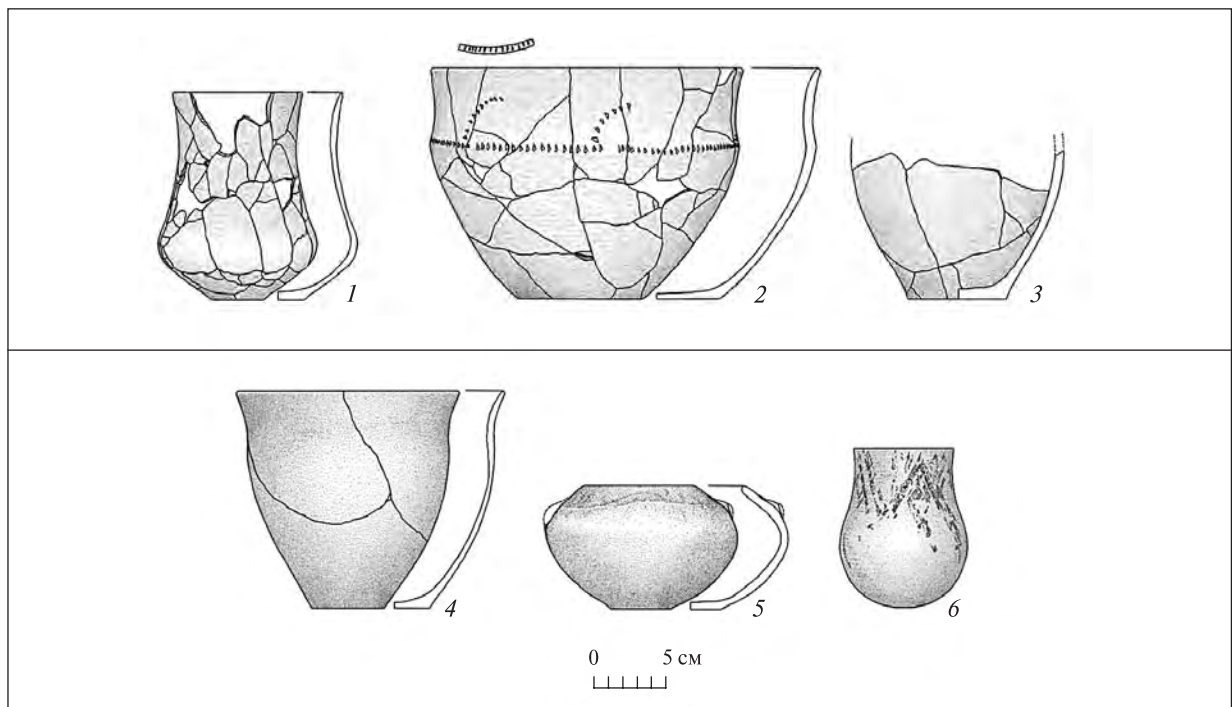


Рис. 9. Острог-Земан. Поховальний інвентар: 1—3 — об'єкт 16; 4—6 — об'єкт 17

уздовж зрізу вінець нанесено по рядочку відбитків трикутного штампа (рис. 11, 1).

2. Ваза з ледь випуклими стінками, високо розташованими, м'яко профільованими плічками й увігнутою лійчастою шийкою. Край вінець навкіс зрізано назовні. Дно плоске, різко виокремлене (рис. 11, 2).

3. Посудина для фарби конічної форми з різко загнутими (майже під прямим кутом) віньцями. На заломі — два конічні виступи. Дно плоске, різко виокремлене. Слабо випалена. В середині червона вохра (рис. 11, 3).

4. Кубок із низько розміщеним біконічним тубубом, перехід до високої увігнутої шийки по-

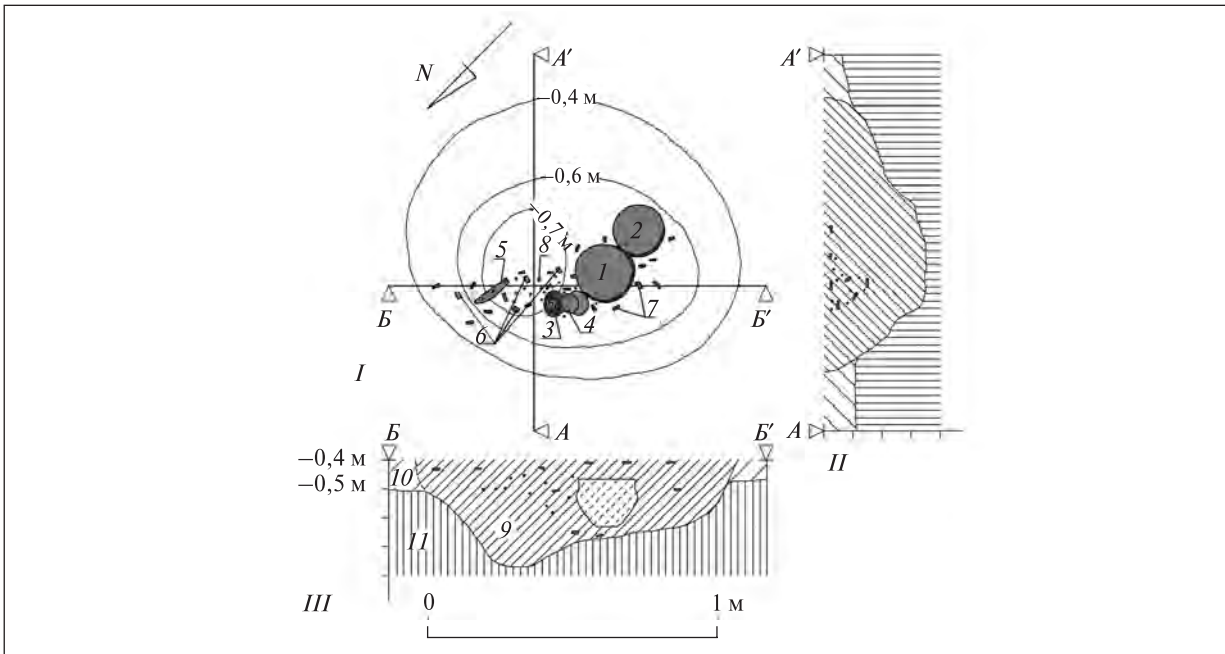


Рис. 10. Острог-Земан. Об'єкт 18: I — план; II, III — перетини могили (1—4 — кераміка, 5 — пластина з кременю, 6 — фрагменти перепалених пластин із кременю, 7 — кальциновані кістки, 8 — вохра, 9 — гумусований суглинок заповнення ями, 10 — гумусований суглинок підгрунття, 11 — суглинок перехідного шару)

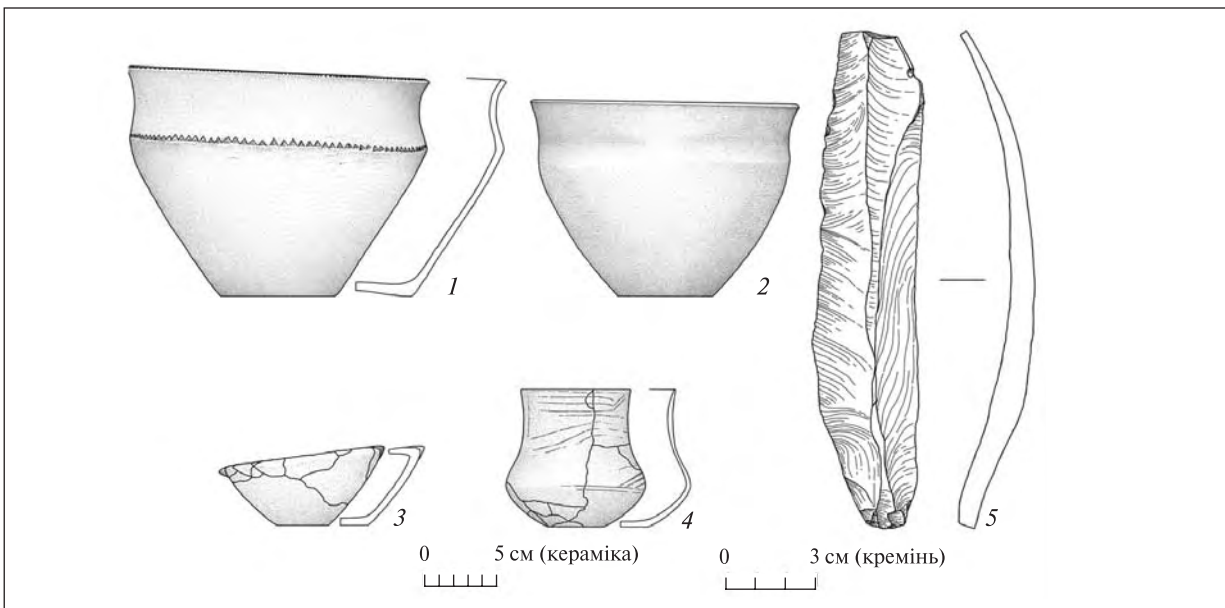


Рис. 11. Острог-Земан. Об'єкт 18. Поховальний інвентар: 1—4 — кераміка, 5 — кремій

значено ледь помітним уступом. Край вінець потоншений зсередини, заокруглений. Дно плоске, різко виокремлене. Розпис коричневою фарбою у вигляді тонких горизонтальних, хвилястих і навскісних ліній зберігся погано (рис. 11, 4).

5. Пластина без вторинної обробки, трапецієподібна в перетині, патинувана. На спинці помітні плями червоної вохри (рис. 11, 5).

6. Фрагменти перепалених кременевих пластин, трикутних і трапецієподібних у перетині.

Загальна характеристика і культурно-хронологічна ідентифікація могильника. Пам'ятка унікальна, оскільки є єдиною для України та суміжних територій, де у поховальному супроводі поєднано посуд різних культур. Загалом у комплексах та орному шарі виявлено значну кількість кераміки, що характеризується неоднорідністю щодо керамічної маси, випалу, обробки та форм. Чітко виділяються три технологічні групи.

Група А характеризується високим стандартом виконання, твердістю, старанною обробкою поверхні та добрим випалом. Як домішку використано значну кількість дрібнозернистого піску, рівномірно розмішеного у керамічній масі, внаслідок чого на зламі черепок на дотик нагадує дрібнозернистий камінь. Зсередини виробу старанно заглажені, рівні, а зовні завжди суцільно лощені. Лощінню піддано і верхні частини внутрішньої поверхні. Посуд добре випалений, на зламі він одно- або двошаровий. Лише товсті денця та стінки мають тришаровий злам. Товщина стінок 0,3—0,9 см.

Група В відзначається не лише якістю виконання, обробкою поверхні й випалом, а передусім відмученою керамічною масою. Зрідка до неї додано шамот, вапняк (?), стабільно наявні природні домішки дрібнозернистого слюдяного піску. Підвищена кислотність ґрунту негативно вплинула на збереження цієї групи кераміки, тому лощіння і виконаний фарбою орнамент вціліли частково. Внутрішня поверхня старанно заглажена, рівна, інколи помітні сліди загладжування вузьким шпателем. Товщина стінок 0,2—0,5 см.

Для групи С крім старанного виконання, якості випалу притаманні м'яка на дотик поверхня, домішки дрібного, а інколи й крупного піску, шамоту, жорстви, вапняку, можливо, органіки. Два останні компоненти вигорали під час випалу, що зумовило пористість посуду. Зовнішня поверхня ретельно заглажена, рівна, часто лощена. Лощені й верхні частини внутрішньої поверхні. Внутрішня поверхня завжди заглажена, помітні сліди поправки вузьким шпателем. Товщина стінок 0,3—0,8 см.

Цілі зразки посуду дають змогу виділити такі типи: вази, кубки, миски й горщики — усі вони з функціонального погляду придатні для вжитку в побуті, є також спеціальні посудинки — для збереження й приготування фарби (не побутові). Виділення базових типів форм посуду опирається на метричні характеристики: співвідношення діаметрів вінець, дна, максимальної випуклості тулуба та висоти посудини (Czerniak 1980, s. 49—50; Kadrow 1991, s. 41—42).

Кількісно домінують *вази*, що характеризуються прямими або випуклими знизу стінками, високими, м'яко профільованими плічками, хоча є поодинокі зразки й різко профільованих (із реберцем), та увігнутою шийкою, плоским або трохи увігнутим денцем. З-поміж ваз виділено середньо-високі з плоским або трохи увігнутим дном, одна з ручкою (рис. 2, 2, 4; 4, 1, 2; 5, 1; 9, 4; 11, 2), середньо-високі з кільцевим піддоном (рис. 6, 10) і високі струнких пропорцій (рис. 5, 2, 11; 7, 2; 11, 1).

Наступними за кількістю є *кубки*, з-поміж яких вирізняються: з кулястим тулубом, високою або низькою увігнутою шийкою та плоским або увігнутим денцем (рис. 2, 3, 5; 4, 3, 4, 6, 7, 11; 5, 3, 5, 9; 6, 1, 3, 7, 9, 13; 7, 4, 12; 8, 7; 9, 1; 11, 4); з кулястим тулубом без виділеного дна (рис. 5, 7; 9, 6); з біконічним тулубом і плоским дном (рис. 8, 3).

Значною кількістю представлено й миски: конічні з прямими стінками (рис. 8, 1, 5); конічні з трохи нахиленими до середини вінцями (рис. 6, 2; 7, 13); профільовані з гострим ребром вище половини висоти (рис. 8, 6; 9, 2).

Найрідкіснішими серед групи ужиткового посуду є горщики — лише 3 екз. Зважаючи на їх незначну кількість, вкажемо лише загальні риси. Це середньо-високі опуклобок посудини з високо розташованими м'яко профільованими плічками й низькою циліндричною шийкою (рис. 2, 1).

До непобутових форм належать посудинки для фарби та її приготування. Найбільший інтерес становлять посудинки для фарби, тому що досі серед матеріалів із розкопок поселень енеолітичного часу в Середньому Погоринні через фрагментованість їх не було ідентифіковано. Попри те що кожна з них характеризується індивідуальністю, прикметною ознакою всіх є досить різко загнуті вінця. З-поміж них виділено сплющено-кулясті (рис. 5, 4; 6, 8), наближено циліндричні (рис. 2, 7; 7, 3), біконічну (рис. 9, 5) і конічну (рис. 11, 3).

Кераміку для приготування фарби представлено лише двома фрагментами: від посудинки у формі напівкулястої мисочки (рис. 6, 11) та конічної із трохи нахиленими вінцями. На обох помітні сліди повторного випалу і плями від фарби.

Посуд орнаментовано двома способами — фарбою чи штампом. Кубки виконано із відмученої глини, оздоблено коричневою або коричневою у поєднанні з білою фарбами. В них легко розпізнаються виробу трипільської культури етапу В II. Вази та миски, а також один із кубків, тісто яких містить значну кількість піску, прикрашено рядочком відбитків різних штамів (трикутних, овальних, круглих) чи наколів на ребрі посудини або по краю вінець. Дуже рідко штамповий орнамент виявлено на шийці. Цікавим є орнамент на вазі з пох. 14, на якій із внутрішньої поверхні шийки тонким гострим предметом зроблено наколи, замазані в процесі лощіння, які зовні утворюють групи маленьких виступів-«перлин» (рис. 8, 2). Такий спосіб орнаментування виявлено ще на двох фрагментах зі зруйнованих поховань. Лише один кубок технологічної групи А (пох. 17) оздоблено білою крейдяною фарбою — орнаментом у вигляді трикутників та ромбів, що характерно для куль-

тури волино-люблінської мальованої кераміки (рис. 9, 6). Посуд групи С позбавлений будь-якого орнаменту (рис. 4, 2; 5, 1; 7, 1, 2; 9, 4).

На пам'ятці знайдено 38 виробів із кременю, 26 з яких походить із об'єктів, решта — з орного шару. Сировиною для них був західно-волинський туронський кремень. Основною категорією знахідок є пластини — здебільшого перепалені та дуже фрагментовані. Значно рідше представлено цілі пластини без вторинної обробки (рис. 2, 9; 6, 5; 7, 5). Заготовку з пох. 18 з боку спинки забарвлено червоною вохрою (рис. 11, 5).

Другу за кількістю позицію посідають вістря стріл. Відрізняючись розмірами та іншими дрібними деталями, вони мають трикутну форму та рівну чи дугасту основу, їх поверхню суцільно сформовано дрібними фасетками (рис. 5, 6; 6, 4; 7, 8—11). Виділяється наконечник видовжено-трикутної форми з аркоподібною основою (рис. 7, 7). Усі вістря, крім двох із пох. 9 і 12, перепалені.

Ножі виготовлено на пластинах, їх краї сформовано суцільно або частково навскісно-струменистою або лускоподібною ретушшю (рис. 2, 8). Заготовкою для одного з ножів слугував відщеп. Одиначними зразками представлено кінцеві скребки на відщепі із дугастою симетричною або прямою робочою частиною. У пох. 12 знайдено перепалений пренуклеус на циліндричному кременевому жовні (рис. 7, 6).

Аналіз кераміки з могильника дає змогу виокремити два культурні комплекси кераміки. До першого належать розмальовані кубки з відмученої глини. Аналогії їм відомі з поселень трипільської культури етапу В II, зокрема із Незвиська (Черныш 1962, рис. 27, 28, 29), Бодаків (Sunkalowski 1969, вклейка між с. 226—227, а, в), Коновки (Шмаглій, Рижов, Дудкін 1985, рис. 10—12), Ворошилівки (Заєць 2000, рис. 2, 3).

Складнішою є проблема визначення культурної належності кераміки другого комплексу (технологічні групи А і С). На Західній Волині одночасно з трипільською культурою етапу В II співіснувала маліцька культура (за українською номенклатурою, костянецький етап лендельської культури), періодизацію і хронологію якої на території Польщі детально розроблено С. Кадровим та А. Закошцельною (Kadrow, Zakościelna 2000, s. 200—208). Дослідниками виділено дві фази — старшу й молодшу (жешувську). Типовими для старшої фази є біконічні кубки з виділеною шийкою і без неї, горщики S-подібного профілю, приземкуваті горщики з м'яким профілюванням плічок, посудини на пустотілій ніжці. З погляду технології, вони виразно поділені на дві групи: з домішками середньозернистого піску і невеликою домішкою дрібного піску або без

неї. Вироби першої групи прикрашено по краю вінець або на зламі плічок насічками, відбитками пальців, защипами, другої групи — складним орнаментом, виконаним багатозубчастим штампом (Zakościelna, Gurba 1997, s. 202—204).

Жешувську фазу репрезентовано профільованими і конічними мисками, мисками на пустотілій ніжці, вазоподібними посудинами, чарками тощо. Переважає кераміка з маси, до якої додано незначну кількість дрібного шамоту. Найхарактернішою рисою орнаментативної є мотив звисаючого трикутника із глибоких наколів, горизонтальний ряд на зламі ребра або по краю вінець (Kadrow 1996, s. 53—68; Kadrow, Zakościelna 2000, s. 204—209).

Морфологічно посуд із могильника Острог-Земан є близьким до профільованих мисок та вазоподібного посуду жешувської фази. Це стосується й орнаментативної. Однак є і певні відмінності. Це насамперед посуд технологічних груп А і С, наявність кубків, горщиків, способи виконання орнаменту (плоский трикутний штамп, «перлини»). В останні роки подібний посуд виявлено на поселеннях Середнього Погориння, досліджуваних О. Позіховським біля с. Розваж (урочище Кошара), с. Хорів (урочище Дубова) (Позіховський, Бардецький 2006, рис. 12, 5, 6; 13, 1), авторами — на синхронному з могильником поселенні Острог-Земан (Позіховський, Самолюк 2007, рис. 50, 1—2; 53, 2—5), серед підйомного матеріалу в с. Тютковичі (збори В. Самолюка, фонди Рівненського краєзнавчого музею) тощо.

Багато типів кременевих знарядь, предметів озброєння, заготовок, виявлених на могильнику, знаходять прямі аналогії у матеріалах із різних районів трипільської культури (Конопля 1990, рис. 5, II; Скакун 2005, рис. 1, 3, 5), а також маліцьких пам'яток Західної Волині (Пелещишин 1997, рис. 11; 16, 4, 5; Конопля 1980, с. 9—10).

Проте ні в маліцькій, ні в трипільській культурах немає аналогів нашому могильнику. Для першої із них на сьогодні зафіксовано виключно інгумацийний обряд поховань (Kozłowski, Kozłowski 1977, s. 282; Zastawny, Grabowska, Zastawny 2004, s. 81). Поховання трипільської культури етапу В II не відомі взагалі, а поодинокі з відомих, наприклад Незвисько III, пов'язують із проникненням степовиків (Черныш 1982, с. 212).

Не зовсім зрозумілим є і спосіб здійснення поховань. На нашу думку, після кремації очищені кістки й пошкоджені вогнем вироби з кременю розміщували в «будинку мертвих» на його «долівці», поруч ставили посуд. Це припущення ґрунтується на таких спостереженнях: поховання зафіксовано на межі гумусного шару та підгрун-

тя, і навіть інвентар у ямному пох. 18 знайдено на рівні перехідного шару, хоча яму простежено з рівня підгрунтя; відмінність ґрунту, в якому залягали об'єкти, від заповнення єдиного ямного пох. 18; наявність патини на неперепалених кремневих виробках; вивітрєність поверхонь деяких посудин; розташування більшості посуду на боці; нарешті, планиграфія поховань (займають компакту площу, що за формою нагадує видовжений за лінією північ—південь прямокутник). Так зорієнтовано неолітичні житла, наприклад, перший об'єкт такого типу на території України

з Розважу-Кошари (Позіховський, Бардецький 2006, рис. 41), споруди бжесць-куявської групи з Ракот і Зелгно (Czerniak 2000, Fig. 3; 8).

На підставі аналогій розписним кубкам і способів обробки кременю пам'ятку можна синхронізувати з етапом В II трипільської культури і датувати часом між 4100—3600 рр. до н. е. (Відейко 2003, табл. 2, с. 113). Відсутність прямих аналогій могильнику Остог-Земан і передусім традиції поховань зі змішаним культурним супроводом робить його унікальним серед синхронних пам'яток Центральної і Східної Європи.

- Відейко М.Ю. Нова хронологія Кукутєні-Трипілья // Трипільська цивілізація у спадщині України. — К., 2003. — С. 106—117.
- Засць І. Північно-Бузький варіант трипільської культури // Волино-Подільські археологічні студії. — Львів, 2000. — № 2. — С. 37—41.
- Конопля В.М. Лендельская культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Энеолит, бронза и раннее железо. — К., 1990. — С. 4—11.
- Пелецишин М.А. Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. — Львів, 1997.
- Позіховський О.Л., Бардецький А.Б. Звіт про рятівні розкопки багатощарового поселення в с. Розваж (ур. Кошара) Острозького району Рівненської області у 2006 р. // НА ІА НАНУ.
- Позіховський О.Л., Самолюк В.О. Звіт про розкопки могильника доби енеоліту—бронзи в м. Острог (уроч. «Земан») та розвідки в Рівненській області в 2006 році // НА ІА НАНУ.
- Скаун Н.Н. Бодаки — один из центров кремнеобработывающего производства на Волыни // Археологические исследования трипольского поселения Бодаки в 2005 г. — К.; СПб., 2005. — С. 64—79.
- Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 165—253.
- Шмаглій М.М., Рижов С.М., Дудкін В.П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. — 1985. — № 52. — С. 42—52.
- Synkalowski A. Osiedle kultury trypolskiej w Bodakach nad Horyniem // WA. — 1969. — 34, z. 2. — S. 221—227.
- Czerniak L. Rozwój społeczeństw kultury różnej ceramiki wstęgowej na Kujawach. — Poznań, 1980.
- Czerniak L. Settlements of the Brześć Kujawski Type on the Polisz Lowlands // AR. — 2000. — Z. 1. — P. 9—22.
- Kadrow S. Iwanowice. Stanowisko Babia Góra, cz. 1. — Kraków, 1991.
- Kadrow S. Faza rzezowska kultury malickiej // Kultura malicka / Pod red. J.K. Kozłowskiego. — Kraków, 1996. — S. 51—69.
- Kadrow S., Zakościelna A. An Outline the Evolution of Danubian Cultures in Małopolska and Western Ukraine // The Western Border Area of the Tripolye Culture // BPS. — 2000. — 9. — P. 187—255.
- Kozłowski J.Kr., Kozłowski St.K. Epoka kamienia na ziemiach Polskich. — Warszawa, 1977.
- Zakościelna A., Gurba J. Z problematyki kultury malickiej na Wyżynie Lubelsko-Wołyńskiej // Archeologia Polski Środkowowschodniej. — Lublin, 1997. — T. 2. — S. 201—209.
- Zastawny C.A., Grabowska B., Zastawny A. Nowe materiały kultury malickiej z badań na trasie autostrady A-4 w Zachodniej Małopolsce: stanowiska Brzezie 17 i Targowisko 11, gm. Kłaj // Materiały Archeologiczne Nowej Huty. — Kraków, 2004. — T. 24. — S. 69—88.

Одержано 18.09.2007

А.Л. Позиховский, В.А. Самолюк

ЭНЕОЛИТИЧЕСКИЙ КРЕМАЦИОННЫЙ МОГИЛЬНИК В ОКРЕСТНОСТЯХ ОСТРОГА В ЗАПАДНОЙ ВОЛЫНИ

В 2006 г. был исследован кремационный могильник, на котором обнаружено 18 погребений, из них 17 относятся к типу безъямных и одно — ямное. Инвентарь погребений состоял из сосудов, кремневых орудий труда и наконечников стрел, часть из которых обожжена в погребальном кострище. Почти во всех объектах обнаружены расписные кубки трипольской культуры этапа В II, а также необычные по форме сосуды для красной охры. Остальная керамика могильника имеет сходство с керамикой жешувской фазы малицкой культуры. Стратиграфические наблюдения (все погребения находятся на одном уровне), выветренность части керамики, патина на необожженных кремневых орудиях, компактность погребений и некоторые другие особенности позволяют предположить наличие над ними наземного сооружения типа

«дома мертвих». Несмотря на смешанный инвентарь, могильник не имеет аналогий ни в малицкой, ни в трипольской, ни в других синхронных культурах Центральной и Восточной Европы. На основании расписной трипольской посуды и технологии изготовления кремневых орудий памятник можно синхронизировать с этапом В II трипольской культуры и датировать периодом между 4100—3600 гг. до н. э.

O.L. Pozikhovskij, V.O. Samolyuk

CHALCOLITHIC BURIAL GROUND WITH CREMATIONS IN OUTSKIRTS OF OSTRIH IN WESTERN VOLYN REGION.

In 2006, 18 burials were studied in the burial ground with cremations, 17 of which belonged to the pit-free type and one to the pit type burial. The burials contained vessels, flint tools and arrowheads, some of them burnt in pile. In almost all of them painted bowls of ВІІ Trypillya culture and vessels of unusual form with red ochre were uncovered. The rest of ceramics bore similarities with the ceramics of Zheshuv stage of Malytska culture. Stratigraphic observations (all the burials were on a single level), some weathered ceramics, patina on unburnt flint tools, close location of the burials, and some other peculiarities allow the authors to assume that there were surface structures, «houses of the dead», over the tombs. Despite the mixed inventory the burial ground is not analogous to any of Malytska or Trypillya, or any other cultures of Central and Eastern Europe of that time. Based on the painted Trypillian pottery and flint tools producing technique the site can be synchronized with ВІІ Trypillya culture and can be referred to the period between 4100 and 3600 BC.

І.Т.Черняков, І.П.Лежух

НАБІР ДЛЯ ГРИ В ГОРЩИКУ З НІКОНІЯ

Публікація унікального набору з зубів корови, знайденого у горщику на території Роксоланського городища Овідіопольського р-ну Одеської обл. (античного міста Ніконія).

У 2005 р. під час самовільних розкопок на північній околиці Роксоланського городища (античного Ніконія), де на материковому ґрунті під закладкою з 3—4 каменів було знайдено глиняний горщик із 10 зубами корови, на яких з обох боків було вирізьблено давньогрецькі літери.

Горщик має біконічну округлу форму, зліплений вручну (рис. 1, 1). Його розміри: висота — 11 см, діаметр вінчика — 6,5, середньої частини — 10, денця — 5 см. По горизонтальному вінчику нанесено навскісні заглибини. З одного боку на тулубі — вищерблина діаметром 2 см від відламаного конічного наліпу. Нижче вінчика на 1 см з обох боків висвердлено два отвори діаметром 0,3 см для підвішування горщика. Виріб зроблено з грубої маси зі значними домішками. Поверхня заглажена. Випал нерівномірний, сірого кольору з темними плямами. Всередині та з боків горщика збереглися плями відкладень тонкого шару вапнякового розчину.

В горщику виявлено 10 зубів корови. За визначенням археозоолога О.П. Журавльова, це

зубні різці від трьох тварин: одна віком від 10 до 12 років, решта — до 8 років. Усі літери вирізьблено на початку коренів різців. Нижче наведено детальний опис усіх знайдених зубів.

1. Довжина зуба — 3,5 см (рис. 1, 2). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «сігма» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «омікрон» (висота — 3 мм).

2. Довжина зуба — 3,3 см (рис. 1, 3). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «фі» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «лямбда» (висота — 3 мм). На бокових частинах зуба у місці переходу до кореня зроблено широкі вирізи.

3. Довжина зуба — 3,5 см (рис. 1, 4). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «омега» (висота — 2 мм), на нижній — літеру «ні» (висота — 2 мм).

4. Довжина зуба — 3,9 см (рис. 1, 5). На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «йота» (висота — 4 мм), на нижній — літеру «лямбда» (висота — 4 мм).

5. Довжина зуба — 3,8 мм (рис. 1, 6). Поверхня відполірована. На верхній частині виріза-